

СИМЕТРИЯ ФОНЕМНОЇ СТРУКТУРИ КОРЕНЕВОЇ МОРФЕМИ В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ (діахронічне дослідження на матеріалі лексикографічних джерел)

Субота С. В.

Київський національний лінгвістичний університет

Стаття присвячена дослідженню симетрії фонемної структури кореневої морфеми в англійській мові в діахронії. Проаналізовано симетрично побудовані канонічні форми коренів, визначено домінуючий тип симетрії канонічних форм кореневих морфем у давньо-, середньо- та новоанглійський періоди.

Ключові слова: фонемна структура, коренева морфема, канонічна форма, дзеркальна / ритмічна симетрія.

Статья посвящена изучению симметрии фонемной структуры корневой морфемы в английском языке в диахронии. Проанализированы симметрично построенные канонические формы корней, установлен доминирующий тип симметрии канонических форм в древне-, средне- и новоанглийский периоды.

Ключевые слова: фонемная структура, корневая морфема, каноническая форма, зеркальная / ритмическая симметрия.

The article deals with the symmetry of the root morpheme in Old, Middle and Modern English. The results of this study revealed symmetry within the canonical form of root morphemes, the dominant type of symmetry is established in Old, Middle and Modern English.

Key words: phonemic structure, root morpheme, canonical form, mirror / rhythmic symmetry.

Уявлення про симетрію, тобто пропорційність у розташуванні однакових предметів будь-якої групи чи частин в одному предметі, виникли ще в давньогрецьких філософів у зв'язку з ученням про гармонію у світі. Сучасна наукова думка сприймає симетрію в широкому діапазоні, оскільки існує можливість утілення її ідей в аналіз відношень різних типів: формальних, змістових, конкретних, абстрактних [3, с. 99–100]. Внаслідок цього поняття симетрії широко використовується для аналізу об'єктів у різноманітних галузях науки: математиці, фізиці, хімії, кристалографії, архітектурі, біології, естетиці, соціології тощо.

У сучасному мовознавстві протягом минулого століття й дотепер одним із перспективних й актуальних напрямів дослідження є аналіз симетрії в будові мовних одиниць різних рівнів, що проводився на матеріалі багатьох мов [1; 4; 7; 8], у тому числі й англійської [2; 6]. Було виявлено, що в сучасній англійській мові симетрія більше властива фонемній структурі таких мовних одиниць, як морфема, слово, і менш властива складу. Так, згідно з результатами дослідження Л. Д. Сліпченко 67,38 % англійських слів мають симетрично побудовані канонічні форми [6, с. 98]. Є. І. Гороть у порівняльному дослідженні фонемної структури кореневої морфеми та складу на матеріалі прикметників сучасної англійської мови дійшла висновку, що понад 62,25 % кореневих морфем і 31,62 % складів мають симетрично побудовані канонічні форми [2, с. 68].

Аналіз симетрії в канонічних формах (далі КФ), тобто консонантно-вокалічних моделях, які представляють фонемну структуру кореня в узагальненому вигляді як ланцюжки послідовностей голосних (V) та приголосних (C), у цій статті проводиться в рамках дослідження фонемної структури кореня в різні періоди розвитку англійської мови.

Матеріалом дослідження слугують 437 кореневих морфем давньоанглійського, 462 кореневі морфемі середньоанглійського та 420 кореневих морфем новоанглійського періоду (всього 1319 кореневих морфем), виокремлених шляхом механічної вибірки з однорідних за обсягом словників трьох досліджуваних періодів [ASD; MED; LWD]. Достатність вибірки була обґрунтована в результаті статистичних обчислень. Відносна різниця між теоретично обчисленою кількістю матеріалу і безпосередньо проаналізованою за трьома досліджуваними періодами не перевищує 5,5 %.

Мета статті – виявити, чи характеризувалася фонемна структура кореневої морфемі в давньо-, середньо- та новоанглійський періоди рисами симетрії, якщо так, то дослідити, який відсоток серед усіх коренів у кожний із досліджуваних періодів становлять симетрично побудовані КФ і який тип симетрії в них переважає. Дослідження симетричної будови коренів у діахронії дозволить виявити тенденції розвитку кореневої морфемі, зокрема з'ясувати, чи була характерна для кореня симетрична будова в попередні періоди розвитку англійської мови.

Вивчаючи фонемну структуру мовних одиниць, звичайно виокремлюють два види симетрії:

1) *дзеркальну симетрію*, за якою одна частина КФ, неначе відображення в дзеркалі, відтворює послідовність компонентів іншої частини КФ. У цьому виді симетрії вісь може проходити як між послідовністю компонентів КФ (наприклад, VC-CV, CVC-CVC), так і через вокалічний компонент (наприклад, C-V-C, CC-V-CC), консонантний компонент (наприклад, V-C-V, VC-C-CV) або сполучення вокалічного та консонантного компонента (наприклад, CC-CV-CC);

2) *ритмічну симетрію*, коли одна частина повністю повторює послідовність компонентів іншої частини КФ (наприклад, CV-CV, CCV-CCV). У ритмічній симетрії кожна з послідовностей компонентів КФ, що повторюється, має містити один вокалічний компонент, тобто формувати такт. Інакше кажучи, за ритмічної симетрії повторюється такт. Повтор послідовності компонентів однієї частини КФ (такту) в іншій частині КФ називається переносом або простим переносом (наприклад, VC-VC). При повторенні послідовностей однієї частини КФ в іншій частині ця послідовність може збільшуватися на один компонент, тобто розширюватися (наприклад, CCV-CCVC), або ж зменшуватися на один компонент, тобто звужуватися (наприклад, VCC-VC). Такі види ритмічної симетрії, називаються відповідно перенос з розширенням та перенос зі звуженням.

Давньоанглійський період. У результаті аналізу фонемної структури кореневих морфем давньоанглійського періоду було виявлено, що з 20 КФ, які описують корені досліджуваного періоду, 8 мають симетричну будову. Всього симетрично побудовані КФ описують 223 корені (51,03 % від загальної кількості коренів досліджуваного масиву), асиметрично побудовані КФ – 214.

Перевіримо, чи суттєве розходження в частоті симетрично та асиметрично побудованих коренів, вирахувавши відносну різницю (ε), що вираховується за формулою:

$$\varepsilon = \frac{|p_1 - p_2|}{p_1} \times 100 \quad \varepsilon = \frac{223 - 214}{223} = \frac{9}{223} = 0,0403 = 4,03\%$$

Тут:

p_1 – показник першої величини;

p_2 – показник другої величини.

Як бачимо, розходження між показниками симетрично та асиметрично побудованих кореневих морфем неістотне, оскільки не перевищує 20 % [5, с. 26].

Розподіл симетрично побудованих КФ за видами симетрії в давньоанглійський період рівномірний – по 4 КФ симетрії кожного виду (50 %), однак кількість коренів, описаних за допомогою симетрично побудованих КФ кожного виду симетрії, різна. Так, симетрично побудовані КФ дзеркального типу описують 214 коренів (95,96 % від загальної кількості симетрично побудованих коренів досліджуваного масиву), а КФ ритмічного типу лише 9 коренів (4,04 %) (див. табл. 1).

Таблиця 1

Симетрично побудовані КФ кореневих морфем давньоанглійського періоду

№	КФ	Кількість коренів	Вид симетрії
1.	CVC	154	Дзеркальна, вісь через вокалічний компонент
2.	CC-V-CC	44	Дзеркальна, вісь через вокалічний компонент
3.	CV-C-VC	10	Дзеркальна, вісь через консонантний компонент
4.	CVC-CVC	6	Дзеркальна, вісь між компонентами
5.	VC-VC	4	Ритмічна, простий перенос
6.	VCC-VC	3	Ритмічна, перенос зі звуженням
7.	CCV-CCVC	1	Ритмічна, перенос з розширенням
8.	VCC-VCC	1	Ритмічна, простий перенос
Всього: 8 КФ (223)			

Отже, як бачимо, між частотою асиметрично та симетрично побудованих коренів істотного розходження немає. При цьому серед симетрично побудованих коренів у досліджуваній період домінантним є дзеркальний вид симетрії.

Порівнявши результати аналізу КФ за ознакою симетричність / асиметричність та здатність до функціонування кореня як самостійного слова або її відсутність, ми виявили цікаву закономірність. Для 2 з 3 КФ (66,67 %), які описують винятково корені, що функціонують у давньоанглійський період як самостійні слова, характерна симетричність: CVCCVC, VCCVCC (виняток становить лише структура типу V, яка не може бути проаналізована за ознакою симетричність / асиметричність, оскільки складається лише з одного компонента).

Середньоанглійський період. Подібно до давньоанглійського періоду досліджуваній масив коренів середньоанглійського періоду представлено КФ коренів як симетричної, так і несиметричної будови.

З 31 КФ, які описують корені досліджуваного періоду, 16 структурних типів мають симетричну будову. Ці симетрично побудовані КФ описують 246 коренів (53,25 % від загальної кількості кореневих морфем досліджуваного масиву). Кількість асиметрично побудованих коренів становить 216.

За допомогою обчислення відносної різниці (ε) перевіряємо, чи суттєве розходження в частоті симетрично та асиметрично побудованих коренів:

$$\varepsilon = \frac{246 - 216}{246} = \frac{30}{246} = 0,1219 = 12,19\%$$

Як бачимо, порівняно з давньоанглійським періодом показник відносної різниці між кількістю симетрично та асиметрично побудованих коренів збільшився, проте розходження між показниками неістотне, оскільки не перевищує 20 %.

Розподіл симетрично побудованих КФ за видами симетрії рівномірний: 8 КФ мають дзеркальну симетрію, 8 КФ – ритмічну, однак кількість кореневих морфем, представлених симетрично побудованими КФ дзеркального виду, значно перевищує кількість коренів,

представлених КФ ритмічного виду. Симетрично побудовані КФ дзеркального типу описують 219 коренів (89,02 % від загальної кількості симетрично побудованих коренів досліджуваного масиву), КФ ритмічного типу 27 коренів (10,98 %) (табл. 2).

Таблиця 2

Симетрично побудовані КФ корневих морфем середньоанглійського періоду

№	КФ	Кількість коренів	Вид симетрії
1.	C-V-C	159	Дзеркальна, вісь через вокалічний компонент
2.	CV-C-VC	24	Дзеркальна, вісь через консонантний компонент
3.	CC-V-CC	19	Дзеркальна, вісь через вокалічний компонент
4.	VC-VC	16	Ритмічна, простий перенос
5.	CVC-CVC	11	Дзеркальна, вісь між компонентами
6.	VCC-VC	4	Ритмічна, перенос із звуженням
7.	CVC-CVCC	2	Ритмічна, перенос із розширенням
8.	CVC-V-CVC	2	Дзеркальна, вісь через вокалічний компонент
9.	V-C-V	1	Дзеркальна, вісь через консонантний компонент
10.	CV-CV	1	Ритмічна, простий перенос
11.	VC-VCC	1	Ритмічна, перенос із розширенням
12.	VCC-VCC	1	Ритмічна, простий перенос
13.	CVC-C-CVC	1	Дзеркальна, вісь через консонантний компонент
14.	VC-VC-VCC	1	Ритмічна, перенос через такт із розширенням
15.	CCV-C-VCC	1	Дзеркальна, вісь через консонантний компонент
16.	CCV-CCV	1	Ритмічна, перенос із розширенням
Всього: 16 КФ (246)			

У середньоанглійський період, як свідчить матеріал дослідження, частка симетрично побудованих КФ зростає і становить 51,61 % від загальної кількості КФ досліджуваного періоду (у давньоанглійський – 40 %). Зростає також кількість коренів, які описують симетрично побудовані КФ, з 49,66 % у давньоанглійський до 53,25 % у середньоанглійський період, однак розходження між частотою асиметрично побудованих та симетрично побудованих коренів усе ще лишається неістотним.

Доречно також зауважити, що симетричність, як правило, характерна для тих КФ, що описують винятково корені, які функціонують як самостійні слова. У досліджуваному масиві більшість КФ такого типу (9 із 12) мають симетрично побудовану структуру: VCV, VCCVCC, CVCCVC, VCVCVC, CCVCVC, CCVCCVC, CVCCVCC, CVCVCVC, CVCVCVCVC.

Новоанглійський період. Виявлено, що в новоанглійський період значно зростає кількість КФ, які описують кореневі морфеми. Зростання кількості структурних типів, які описують корені досліджуваного періоду відбулося за рахунок спрощення або ускладнення КФ уже існуючих коренів, а також за рахунок залучення в досліджуваний період нових КФ коренів, що потрапили до англійської мови в результаті активного запозичення лексичних одиниць романського походження. Проаналізуємо тепер, чи зросла в новоанглійський період кількість КФ коренів симетричної будови.

У результаті аналізу ми з'ясували, що для 30 із 46 КФ, які складають вокалічно-консонантний інвентар структурних типів новоанглійських коренів, характерна симетрія. Ці симетрично побудовані КФ описують 256 коренів (65,22 % від загальної кількості коренів досліджуваного масиву).

Таблиця 3

Симетрично побудовані КФ кореневих морфем новоанглійського періоду

№	КФ	Кількість коренів	Вид симетрії
1.	C-V-C	110	Дзеркальна, вісь через вокалічний компонент
2.	CV-C-VC	38	Дзеркальна, вісь через консонантний компонент
3.	CV-CV	20	Ритмічна, простий перенос
4.	CVC-CVC	18	Дзеркальна, вісь між компонентами
5.	CC-V-CC	9	Дзеркальна, вісь через вокалічний компонент
6.	VC-VC	5	Ритмічна, простий перенос
7.	CV- <u>CCV</u>	5	Ритмічна, перенос з розширенням
8.	CCV- CV	5	Ритмічна, перенос зі звуженням
9.	CV-CVC-CV	5	Ритмічна, перенос через такт
10.	CCV- <u>CCVC</u>	5	Ритмічна, перенос з розширенням
11.	VC-CV	3	Дзеркальна, вісь між компонентами
12.	VCC- VC	3	Ритмічна, перенос зі звуженням
13.	VC- <u>VCC</u>	3	Ритмічна, перенос з розширенням
14.	VCC-VCC	3	Ритмічна, простий перенос
15.	CVC-CVCC	3	Ритмічна, перенос з розширенням
16.	VCC-VC-VC	3	Ритмічна, перенос через такт зі звуженням
17.	CCV- CCV	2	Ритмічна, простий перенос
18.	CV-CV-CV	2	Ритмічна, простий перенос
19.	VC-VC-VC	2	Ритмічна, простий перенос
20.	CVC-V-CVC	2	Ритмічна, перенос через такт
21.	V-V	1	Дзеркальна, вісь між компонентами
22.	V-C-V	1	Дзеркальна, вісь через консонантний компонент
23.	CV-VC	1	Дзеркальна, вісь між компонентами
24.	VC-V-CV	1	Дзеркальна, вісь через вокалічний компонент
25.	CCV-VCC	1	Дзеркальна, вісь між компонентами
26.	CV-CCV- V	1	Ритмічна, перенос через такт зі звуженням
27.	CVC-V-CVCC	1	Ритмічна, перенос через такт з розширенням
28.	<u>CCVC</u> -V-CVC	1	Ритмічна, перенос через такт зі звуженням
29.	CVC-VC-CVC	1	Ритмічна, перенос через такт
30.	CVC-CVC-CVC	1	Ритмічна, простий перенос
Всього: 30 КФ (256)			

Розподіл симетрично побудованих КФ за видами симетрії нерівномірний: 20 КФ мають ритмічну симетрію, 10 КФ – дзеркальну. Незважаючи на те, що кількість КФ ритмічного типу вдвічі більша за кількість КФ дзеркального типу, симетрично побудовані КФ дзеркального типу описують 183 корені (71,48 % від загальної кількості симетрично побудованих коренів досліджуваного масиву), а КФ ритмічного типу – лише 73 корені (28,52 %) (табл. 3).

Таким чином, у новоанглійський період, як і в середньоанглійський період, частка симетрично побудованих КФ продовжує зростати і складає вже 65,22 % (у давньоанглійський період – 40 %, середньоанглійський період – 51,61 %). Водночас зростає також кількість кореневих морфем, які представляють симетрично побудовані КФ, до 256, або 60,95 % від загальної кількості коренів досліджуваного масиву (у давньоанглійській період – 49,66 %, середньоанглійський період – 53,25 %).

З'ясуємо за допомогою вирахування відносної різниці (ε), чи є різниця між кількістю асиметрично побудованих (164) та симетрично побудованих коренів (256) істотною:

$$\varepsilon = \frac{256 - 164}{256} = \frac{92}{256} = 0,3594 = 35,94\%$$

Як бачимо, різниця між цими показниками є істотною, оскільки перевищує 20 %.

Подібно до попередніх періодів, для переважної більшості КФ, що описують виключно корені, які функціонують як самостійні слова, характерна симетричність. У досліджуваному масиві більшість таких КФ (22 з 31) мають симетрично побудовану структуру: VV, VCV, VCCV, CVVC, CCVC, VCCCV, CCVCV, VCVC, VCCVC, VCVCV, VCCVC, CCVCV, CVCCV, VCVCCV, CVCCVC, VCCVCV, CVCVCV, CVCVCV, CVCVCV, CVCVCV.

Висновки. У процесі розвитку англійської мови відбувалося поступове збільшення частки симетрично побудованих КФ коренів (давньоанглійський період – 40 %, середньоанглійський – 51,61 %, новоанглійський – 65,22 %). Збільшується також кількість кореневих морфем, які мають симетрично побудовану структуру. Якщо в давньоанглійський, середньоанглійський періоди між кількістю коренів, описаних за допомогою симетрично побудованих КФ, та тих, які описані за допомогою асиметрично побудованих КФ, різниця була несуттєвою, то в новоанглійський період між ними виявлена статистично істотна різниця, а кількість кореневих морфем, для фонемної структури яких характерна симетричність, становить у сучасній англійській мові 60,95 %.

Розподіл симетрично побудованих КФ за видами симетрії в давньоанглійський, середньоанглійський періоди був рівномірний, у новоанглійський період КФ ритмічного типу значно переважають КФ дзеркального типу. Незважаючи на це, КФ дзеркального типу описують у всі досліджувані періоди значно більшу кількість коренів, ніж КФ ритмічного типу (давньоанглійський – 95,96 %, середньоанглійський – 89,02 %, новоанглійський – 71,48 % від загальної кількості симетрично побудованих коренів досліджуваного періоду).

Аналіз фонемної структури кореневої морфеми за параметром симетричність / асиметричність будови виявив таку закономірність: у всі досліджувані періоди більшість КФ, які описують винятково корені, що функціонують як самостійні слова, мають симетричну будову (давньоанглійський період – 66,67 %, середньоанглійський – 75 %, новоанглійський – 70,97 %).

Література

1. Близнюк В. В. Симетричні та ритмічні канонічні форми сучасної української й італійської літературних мов // Матеріали науково-практичної конференції, 4-6 квітня 2007 р. – К. : Вид. центр КНЛУ, 2007. – С. 20–23.
2. Гороть Є. І. Статистичне дослідження фонемної структури кореневої морфеми і складу / Є. І. Гороть. – Луцьк : Вежа, 1996. – 228 с.
3. Панченко О. О. Багатозначність тлумачень симетрії // Вісник Харківської державної академії дизайну і мистецтв. – Х. : ХДАДМ, 2009. – № 8 – С. 99–103.
4. Перебийніс В. С. Кількісні та якісні характеристики системи фонем української літературної мови. – К. : Наукова думка, 1970. – 272 с.
5. Перебийніс В. І. Статистичні методи для лінгвістів: [навч. посіб.] / Валентина Ісидорівна Перебийніс. – Вінниця : Нова Книга, 2001. – 168 с.
6. Слипченко Л. Д. Фонемная структура лексики английского языка : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.21. – К., 1974. – 180 с.

7. Altmann G. Phonic Word Structure // Quantitative Linguistik: ein internationales Handbuch = Quantitative Linguistik: an international Handbook HSK 27/ [ed. by Reinhard Köler, Gabriel Altmann, Rajmund G. Piotrowski]. – Berlin : Walter de Gruyter GmbH & Co., 2005. – P. 191–208.
8. Kramsky J. A Quantitative Phonemic Analysis of Italian Mono-, Di-, and Trisyllabic Words // Travaux linguistiques de Prague. – Vol. I. – 1964. – P. 129–43.

Лексикографічні джерела

9. [ASD] An Anglo-Saxon Dictionary / [edit. by J. Bosworth]. – London : Longman; Rees; Orme; Brown; Green; Oxford; Cambridge, 1838. – 721 p.
10. [LWD] Longman World Wise Dictionary [edited by M. Murphy] / [2nd ed.]. – Harlow : Pearson, 2008. – 792 p.
11. [MED] A Middle-English Dictionary Containing Words Used by English Writers from the 12th to 15th Century / edit. by F.H. Startmann. – [a new ed. ; re-arranged, revised and enlarged by H. Bradley]. – Oxford : Oxford University Press, 1967. – 708 p.